

УДК 81-139

ЗАСАДИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ В ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Голубенко Н. І.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена проблемам перекладу концептуального змісту вербальних одиниць у методологічному ракурсі. Доведено, що переклад – це цілеспрямована лінгвопсихоментальна перетворююча діяльність особистості.

Ключові слова: *перекладознавство, інтерпретація, концепт, концептосфера, концептуальний аналіз.*

Голубенко Н. И. Принцип концептуального анализа в переводоведении. Статья посвящена проблемам перевода концептуального содержания вербальных единиц с методологической точки зрения. Доведено, что перевод – это целенаправленная лингвопсихоментальная преобразующая деятельность личности.

Ключевые слова: *переводоведение, интерпретация, концепт, концептосфера, концептуальный анализ.*

Holubenko N. I. Principles of conceptual analysis in Translation Studies. The article deals with translation problems of conceptual content of verbal units which are examined through methodological point of view. Translation is presented as teleological language and psychomental transforming act of the interpreter's identity.

Key words: *theory and practice of translation, interpretation, concept, conceptual sphere, conceptual analysis.*

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні лінгвістичні дослідження все частіше звертаються до вивчення процесів сприймання, зберігання, переробки та передачі інформації про навколишню дійсність за допомогою мовних засобів [9]. Це призвело до формування нового напрямку мовознавства – когнітивної лінгвістики. Когнітивний підхід спрямований на вивчення процесів сприймання світу, виявлення універсальних когнітивних категорій та особливостей їх репрезентації у номінативному просторі мови. Однак, синтез функціонально-комунікативної і когнітивної наукових парадигм зумовив новий підхід до традиційних галузей мовознавства, однією з яких є перекладознавство. Кубрякова О. С. [5] та Селіванова О. О. [8] вважають, що принципи експансіонізму, антропо- і етноцентризму, психоменталізму і креативності, які властиві сучасній лінгвістичній методології, забезпечують розгляд перекладу як цілеспрямованої лінгвопсихоментальної перетворюючої діяльності особи, що співвідносить власний інтерпретативний процес тексту-оригіналу із програмуванням інтерпретації адресатом тексту-перекладу. Така діяльність перекладача як рекреативної системи, на думку Селіванової О. О., занурена у множинні діалогічні відносини, що породжуються співвіднесеністю всіх компонентів інтерпретативно-породжувального дискурсу, яким є переклад, з інтеріорізованим буттям і семіотичним універсумом [8].

Паралельно з появою терміна “концепт”, який став основним в термінологічному апараті когнітивної лінгвістики, з'явилась форма наукових досліджень під назвою “концептуальним аналіз”. Метод концептуального аналізу (МКА) є сьогодні основним і у терміносистемі

різних гуманітарних наук: філософії, гендерології, культурології, міжкультурної комунікації, соціології та психології. Цей метод дає можливість вивчати концепт не лише як явище однієї з перерахованих вище наук, а як комплексного поняття, одиниці загальної концептуальної моделі світу, розуміння якого уможливорює адекватність перекладу, що і зумовлює **актуальність** дослідження.

Метою статті є розгляд МКА як основного механізму досліджень когнітивної лінгвістики, як способу вивчення концептуальної будови мови, яка у контексті художнього перекладу надає ширші можливості для проникнення в природу індивідуально-авторського світосприйняття.

Вивчення концепту в зазначеному ракурсі – як категорії, відображення якої забезпечує смислову й прагматичну адекватність перекладу, є **об'єктом** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному перекладознавстві все більше уваги приділяється відтворенню національної специфіки концептосфер різних народів. Головними напрямками досліджень концептів у перекладознавстві є опис способів їх вербалізації у певному дискурсі, що відображено у працях Арутюнової Н. Д. [2], А. Вежбицької [3], Карасика В. І. [4], Кубрякової О. С. [5], та виявлення особливостей їх структурування з метою відтворення способів перевербалізації цих концептів цільовою мовою – Адоніна Л. В. [1], Селівнова О. О. [8], Стернін І. А. [9], Фесенко Т. А. [10]. Серед досліджень, що стосуються когнітивного аспекту перекладу, є робота Фесенко Т. А., яка присвячена вивченню проблеми перекладу концептуального змісту вербальних одиниць [10].

Виклад основного матеріалу. Концепт – це одиниця мислення або пам'яті, яка має відносно впорядковану внутрішню структуру, є результатом пізнавальної діяльності особистості та суспільства і несе комплексну енциклопедичну інформацію про відображений предмет або явище, інтерпретацію певної інформації громадською свідомістю та про ставлення певної лінгвокультурної спільноти до відповідного явища чи предмета. Упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її концептуальну систему. Кожна мова специфічна, в ній відображений своєрідний національний характер. Оскільки різні мови концептуалізують світ по-різному, то через зіставлення мов виявляються відмінні мовні і концептуальні картини, які, у свою чергу, можна представити як сукупності концептосфери.

Теоретико-методологічною основою досліджень концепту в перекладознавстві є інтерпретативна теорія перекладу, що розглядає переклад як комунікативний процес, у якому беруть участь відправник вихідного тексту, перекладач та реципієнт кінцевого тексту, та лінгвокультурний підхід до визначення концепту, запроваджений В. І. Карасиком [4], що уможливорює виділення вербалізованої (у вигляді поняттєвого поля) частини концепту.

Проблема розуміння МКА є досить складною, оскільки під цим методом науковці, а саме Арутюнова Н. Д., А. Вежбицька, Жаботинська С. А., Кубрякова О. С., Селівнова О. О. та ін., мають на увазі різні прийоми або їх сукупність. Проте всі проаналізовані нижче роботи об'єднані спільною метою, а саме розумінням концепту як об'єкта аналізу. МКА є важливим, зокрема, у когнітивній лінгвістиці, для відновлення структури концепту та його місця у мовній картині світу досліджуваного культурного соціуму, що дозволяє відкрити таємниці мовної свідомості носіїв певної культури та полегшити дослідження в рамках культурології, теорії міжкультурної комунікації, перекладознавства та ін. Крім того, МКА застосовується для вивчення концептів як когнітивних структур, що лежать в основі мовної поведінки індивіда (А. Вежбицька, Нікітіна С. Є., Рахіліна К. В., Степанов Ю. С. та ін.). Розуміння МКА як сукупності прийомів та методик варіює залежно від способів його тлумачення: зокрема, МКА може усвідомлюватися як дослідження “сполучуваності різних одиниць” або як дослідження фреймової семантики (аналізу), тобто “формалізованого опису діяльності людини в контексті ситуації” [6, 189].

Засобами вербалізації концепту на мовному рівні, як відомо, можуть виступати лексичні, фразеологічні та паремійні одиниці (деякі науковці включають також тексти), і, відповідно, концептуальний аналіз полягає у фіксації та інтерпретації смислу цих одиниць, що зближує його із семантичним аналізом. Іноді науковці так і називають його концептуально-семантичним. Так, Телія В. М. вбачає зміст МКА у визначенні шляху “пізнання смислу концепту для того, щоб записати результат формалізованою семантичною мовою” [7, 17]. Згідно з працями Нікітіної С. Є. та Рахіліної К. В., концептуальний аналіз співвідноситься з семантичним аналізом і полягає у фіксації та тлумаченні найбільш частотних семантичних сполучень, що містять інформацію, релевантну для семантичного опису імен.

Метою МКА, на думку Арутюнової Н. Д., виступає моделювання концепту і установаження його зв'язків з іншими концептами, що здійснюється шляхом не лише опису смислів кожного окремого слова, але й визначенням специфіки цілого концептуального поля і логічних відношень між його компонентами [2, 184]. Цей метод дозволяє проникнути в глибинну семантику твору задля виявлення та розпізнавання тих концептів, на яких базується концептуальний простір – в тому числі, з метою їх адекватного відтворення у перекладах.

Кубрякова О. С. проводить різницю між семантичним та концептуальним аналізом за метою кожного з цих методів. Так перший, на її думку, “спрямований на експлікацію семантичної структури слова, уточнення денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, що її реалізують, і веде до роз'яснення слова”, а другий передбачає “пошук спільних концептів, які підведені під один знак і наперед визначають буття знака як когнітивної структури” [5, 97].

Спираючись на розглянуті праці, результатом МКА вважатимемо реконструкцію структури концепту, його внутрішніх та зовнішніх зв'язків у мовній картині світу певного культурного соціуму, а також співвіднесення її зі структурою відповідного концепту іншого соціуму. Під час аналізу буде здійснено не лише окреслення певного концепту, але й його структурування, виокремлення найбільш характерних ознак. За основу запропонованого методу було взято прийоми та методики (див. роботи Агаркової Н. Е., Клименко М. П., Старко В. Ф. та ін.), а також доповнену та перероблену методику вивчення концептів Попової З. Д. та Стерніна І. А. в інтерпретації Адоніної Л. В.. Отже, як МКА пропонуємо використовувати поєднання таких методик:

1. *Побудова номінативного поля концепту*, тобто встановлення та опис сукупності значень мовних засобів, що номінують концепт та його окремі ознаки. В номінативне поле концепту входять його прямі номінації (ключове слово та його синоніми), номінації різновидів денотата концепту, асоціативне поле ключового слова-репрезента концепту (виражають ознаки, які віднесемо до ядра концепту), а також стійкі порівняння, фразеологічні одиниці та паремії (периферія змісту концепту). Побудова номінативного поля концепту здійснюється на основі використання лексикографічних джерел (тезаурусних, синонімічних, тлумачних, фразеологічних словників) та різножанрових текстів, створених однією лінгвокультурною спільнотою.

А. Вежбицька, яка заклала основи концептуального аналізу, вважала зазначену методику найнадійнішим прийомом МКА. Його результатом слугує вербальне формулювання відповідного концепту [3, 36]. Основним недоліком традиційних процедур опису семантики вважається ігнорування знань про світ, його мовну та концептуальну картини у свідомості носіїв мови [3, 33–34].

2. *Виявлення когнітивних ознак, що формують концепт*. Під когнітивною ознакою ми, услід за Поповою З. Д., розуміємо “окрему ознаку об'єкта, відображену в структурі досліджуваного концепту” (цитата за Адоніною Л. В.) [1, 273]. Когнітивні ознаки, що формують зміст концепту, відповідають семам і виявляються в результаті семантичного аналізу номінативного поля концепту, а також на основі когнітивної інтерпретації асоціатів,

як мовних репрезентацій цих ознак, і віддзеркалюють усі стереотипізовані знання, уявлення, вірування, образи, тощо, асоційовані з феноменом, репрезентованим концептом у певній лінгвокультурі. Важливим при вивченні текстових джерел є також дистрибутивно-статистичний аналіз мовних вербалізаторів досліджуваного концепту. Чим частіше слова чи вирази, що виражають певну концептуальну ознаку, вживаються разом для вербалізації певного концепту, тим ближче знаходяться ці ознаки до ядра концепту. Відповідно, із зменшенням частотності вживання інші концептуальні ознаки відносять до периферії.

3. *Побудова структури концепту* передбачає виділення образного, інформаційно-поняттєвого та інтерпретаційного полів. Образний компонент у структурі концепту виступає “базовим прошарком”, що включає дві складові – перцептивний та когнітивний образи, які відображають образні характеристики предмета, що концептуалізується. Інформаційно-поняттєвий компонент, за Карасиком В. І., включає найбільш суттєві ознаки предмета чи явища – це “мовна фіксація концепту, його позначення, опис, ознакова структура, дефініція, порівняльні характеристики цього концепту стосовно того чи іншого ряду концептів...” [1, 277]. І, нарешті, інтерпретаційне поле концепту слугує його периферією і містить оцінки і трактування змісту ядра концепту національною, груповою та індивідуальною свідомістю.

4. *Представлення концепту у схематичному вигляді*, включаючи центральну ядерну зону та периферію, що гіпотетично репрезентує відповідний концепт. Така репрезентація, власне, і є одним із першочергових завдань концептуального аналізу. Усі дослідники концептів сходяться на думці, що концепт не є однорідним за своєю структурою. Деякі науковці пропонують метафорично зобразити його у вигляді хмари (Попова З. Д. та Стернін І. А.), у вигляді снігової кулі (Болдирев М. М., Токарев Г. В.) або навіть плоду (Стернін І. А.). Усі ці метафори обумовлені наявністю у структурі концепту базового прошарку (кісточка плоду, за Стерніним І. А.) та інших додаткових периферійних ознак, які ніби нашаровуються на ядро. До ядра концепту відносимо не лише ознаки, відображені у семантиці ключових слів, але й ознаки, отримані в результаті асоціативного експерименту, оскільки останні якраз і формують чуттєвий образ концепту. Крім ядра, у структурі концепту прийнято виділяти периферійну зону – “об’ємну інтерпретаційну частину – сукупність слабко структурованих предикацій, що відображають інтерпретацію окремих концептуальних ознак і їх сполучень у вигляді тверджень, установок свідомості, що впливають в даній культурі зі змісту концепту” [9, 61]. Іншими словами, до периферії відносять ознаки концепту, виражені прислів’ями, приказками, афоризмами, крилатими висловами, що побутують у мовно-культурному соціумі.

5. *Порівняльний аналіз об’єктивної концепту в мовній картині світу* проводиться на матеріалі двох або кількох мов. Тлумачення одного і того ж концепту варіює у носіїв однієї мови і яскраво спостерігається при співставленні його мовних об’єктивних носіями різних мов. Порівняння інтерпретаційних полів концептів, що складають мовні картини світу різних мовно-культурних груп, дає можливість виявлення національних особливостей оцінки і трактування досліджуваних концептів носіями різних мов.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, здійснюючи переклад, перекладач свідомо або неусвідомлено включає в нього власне розуміння оригіналу і встановлює баланс зіставлення двох мов, культур, онтологій. Він стає не тільки інтерпретатором, але й аналітичним критиком художнього тексту. При здійсненні перекладу доречним вважаємо застосування й МКА для текстів, тому що спільність глибинних структур текстів оригіналу та перекладу слугує надійною базою перекладацького процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адонина Л. В. Методика концептуального аналізу (на прикладі концепта ЖЕНЩИНА) / Л. В. Адонина // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2007. – №1. – С. 272 – 282.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М., 1999. – 896 с.

3. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Иллич Карасик. — М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картины мира. – М. , 1988 – С. 141–172.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / [Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г.] под ред. Е. С. Кубряковой. – М. , 1997 – 245 с.
7. Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – Ужгород, 2006. – С. 5–21.
8. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
9. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание/Под ред. И. А.Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – С. 58–71.
10. Фесенко Т. А. Перевод в зеркале когнитивной науки / Т. А. Фесенко // С любовью к языку. – М. – Воронеж, 2002. – С. 66–67.